

Pendnâme" adlı bölümde müellif sözün fazilet ve tesiri, nazmın nesre olan üstünlüğü konusu üzerinde durur ve eserini nasıl meydana getirdiğini açıklar. 180 beyit tutan bu giriş kısmının ardından "Âgâz-ı Hikâyet-i Ferahnâme" başlığıyla mesnevinin esas konusuna girilir. Hikâye müellifin "meclis" adını verdiği on üç bölüm halinde tertip edilmiştir.

Konu şöyledir: Halife Mervânoğlu Abdülmelik'in sarayındaki sohbet meclislerinden birinde Süleyman Peygamber'den bahis açıldığında, söz onun kendisine isyan eden devleri cezalandırmak için "kumkuma" denilen bakır kutular içine kapatıp denizin dibine attırması olduğu rivayetine gelir. Mecliste bulunanlardan Sehloğlu Tâlib, vaktiyle babasının yolu uzak bir ülkeye düştüğünde orada balıkçıların suya saldıkları ağların arasında gerçekten böyle bir kumkumanın çıktığını ve içinden de Hz. Süleyman'ın adını anarak ondan af dileyen kara bir dumanın fırlayıp havada kaybolduğunu kendisinden duymuş olduğunu söyleyince büyük bir meraka düşen halife bu kumkumalardan halen kalmış bulunanlar olup olmadığını, eğer varsa nasıl ele geçirilebileceklerini sorar. Sehloğlu Tâlib de bunun ancak Mağrib ili hükümdarının yardımıyla mümkün olabileceğini belirtir. Halife bunun üzerine Tâlib'i, yardımcı olmasını dileyen bir mektupla birlikte Mağrib Sultanı Nasr oğlu Melik Mûsâ'ya gönderir. Melik Mûsâ, halifenin bu arzusunu yerine getirmek için ülkeyi oğluna emanet edip yanına Şeyh Abdüssamed'i kılavuz alarak 2000 kişilik bir orduyla kumkumaları bulmaya gider. Diyarlar aştıktan sonra karşılına çıkan, içinde insan kalmamış esrarlı bir sarayda mermer direğe bağlı bir canavar görürler. Hz. Süleyman'ın cezalandırdığı devlerin başı olduğunu söyleyen bu canavar onlara Hz. Süleyman'ın tahtı ile havada uçarak yırtıcı hayvanlar, kuşlar, devler ve cinlerle hep birlikte bir hükümdarın kızını alabilmek için bir ada üzerine yaptığı seferi hikâye eder. Kendisinin kaçtığı için burada böyle zincire vurulmuş olduğunu, isyan eden öbür devlerin de kumkumalara konulup denize atıldığını anlatır. Kumkumaları bulabilmeleri için Bakırşehir'i ne varmalarını söyleyerek kendilerine oraya giden yolu tarif eder. Bütün insanları ölü halde duran tılsımlı Bakırşehir'i'nde gördükleri olağan üstü şeylerden ve bu arada Tâlib'in esrarlı bir kılıçla ölmesinden son-

ra yollarına devamla Gerger ülkesine ulaşırlar. Kendilerini çok iyi karşılayan buranın hükümdarı maksatlarını öğrenince dalgıçlar indirerek denizin dibinden Hz. Süleyman'ın on bir kumkumasını karaya çıkartır. Bunlardan birini kırdırıldığına içinden Hz. Süleyman'dan af dileyerek duman halinde bir devin çıktığı görülür. Melik Mûsâ ve yanındakiler beraberlerinde öbür kumkumalar olduğu halde iki yıl süren bir yolculuktan sonra Mağrib'e dönerler; Melik Mûsâ Mağrib'den Mısır'a geçip oradan da kumkumaları halifeye takdim etmek için Şam'a gelir. Toplanan bütün şehir halkının önünde ortaya konan kumkumalar bir bir açılmaya başlanır. Kumkumalar kırıldıca her defasında kara dumanla birlikte bir dev çıkararak sağ zannettikleri Hz. Süleyman'dan vaktiyle kendisine âsi olduklarından dolayı af dileyerek Kafdağı'na doğru kaçıp kaybolurlar. Gördüğü bu manzara karşısında hayvanlar, devler ve cinler üzerindeki bütün hâkimiyet ve kudretine rağmen cihanın Hz. Süleyman'a bile kalmadığını düşünen halife, dünyanın değersizlik ve fâniliğini anlayarak ülkesini ve bütün varını oğullarıyla beylerine bırakıp Kâbe'de mücâvirliğe çekilir.

Baştan sona efsanevî bir mahiyet taşıyan *Ferahnâme*'yi, kumkumaları bulmak için çıkılan yolculuk sırasında karşılaşılan olağan üstü varlık ve olayların hikâyesi meydana getirir. Kemalöğlü eserinde hergüt vermeyi ön planda tuttuğundan öbür meclisin sonunda bunlardan çıkarılması gereken ders ve ibrete dikkati çeker. Kitap boyunca da sık sık din ve dünyaya dair öğütlerde bulunur. Esasen eserinin bu yönüyle bir ibretnâme olduğunu Kemalöğlü, "*Ferahnâme* dedim gerçi bunu ben / Bu ibretnâmedir dinle bunu sen" (Afyon İl Halk Ktp., Gedik Ahmed Paşa, nr. 18349, vr. 105^a) beytiyle ayrıca ifade etmiştir.

Ferahnâme'nin bu yönüyle, eski Yunan edebiyatının altın postu bulmak peşinde yaşanan türlü maceraları anlatan *Argonatlar Seferi*'ni hatırlattığı da söylenmiştir (Kocatürk, s. 127).

Kemaloğlu'nun, Memlük-Kıpçak sahasında yazılmış olmakla beraber Anadolu'da şöhret kazanmış olan *Ferahnâme*'si bütünüyle Eski Anadolu Türkçesi devresinin özelliklerini taşımaktadır. Dilî oldukça sade olup Türkçe kelimeler, atasözleri, deyimler ve halk söyleyişleri bakımından çok zengindir.

Ferahnâme'nin bugün bilinen üç nüshası vardır. Bunlardan biri Afyon İl Halk

Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Gedik Ahmed Paşa, nr. 18349, vr. 101^a-206^b). 866 (1461) yılında istinsah edilen nüshanın baş tarafından iki yaprak eksiktir. Diğer bir nüsha Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi'ndedir (nr. 14671, 103 varak). Bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihisi belli değildir. Toplam olarak 2788 beyit ihtiva eden nüshanın pek çok sayfası eksiktir. *Ferahnâme*'nin, M. Fuad Köprülü'nün kendi özel kütüphanesinde olduğunu bildirdiği bir üçüncü nüshası daha vardır ki (TM, II, 493) günümüzde Yapı Kredi Bankası'na intikal eden, fakat henüz istifadeye sunulmamış yazma kitapları arasında bulunduğu tahmin edilmektedir. Eser üzerinde Kenan Özbostancı tarafından Afyon ve Koyunoğlu nüshalarına dayanılarak bir yüksek lisans tezi yapılmıştır (1991 MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Kemaloğlu, *Ferahnâme*, Afyon İl Halk Ktp., Gedik Ahmed Paşa, nr. 18349, vr. 101^a-206^b; Âşik Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 20^a; Âli, *Künhü'l-ahbâr*, İstanbul 1277, V, 130; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1253; Gibb, *HOP*, I, 256; Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1926), İstanbul 1981, s. 342; a.m.f., "İbn Hatîb: Ferahnâme", *TM*, II (1928), s. 489-496 (aynı yazı bazı notlar ilâveyle ayrıca Köprülü, *Araştırmalar*, s. 192-203'te yayımlanmıştır); Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 127-130; Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, 126; Âmil Çelebioğlu, *Sultan II. Murad Devri Mesnevileri* (doçentlik tezi, 1976), s. 51-53, Erzurum Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi; Fahir İz — Günay Kut, "Kemaloğlu", *Büyük Türk Klâsikleri*, I, 321; Kenan Özbostancı, *Kemaloğlu. Ferah-Nâme* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 177-181; Şehabeddin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I", *TM*, XVI (1971), s. 141, 145, 149-153; Janos Eckmann, "Memlük-Kıpçak Edebiyatı" (trc. Günay Karaağaç), *TDAY Belleten 1982-1983* (1986), s. 85-89; Hasibe Maziçoğlu, "Türk Edebiyatı (Eski)", *TA*, XXXII, 93; Turgut Karabey, "Kemaloğlu", *TDEA*, V, 275.

MUSTAFA ÖZKAN

FERAHNÂME

(فرحنامه)

XV. yüzyıl şairi Hatiboğlu'nun yüz hadis ve yüz hikâye mesnevisi.

Müellifin bizzat belirttiği gibi (vr. 9^b-10^a) yüz hadis ve yüz hikâyenin Arapça'dan Türkçeye nazmen yapılmış bir tercümesidir. Mev'iza ve nasihat konusunda mesnevi tarzında yazılan bu eser yedi yılda tamamlanarak Rebilülâhîr 829'-

da (Şubat 1426) önce II. Murad'a sunulmuştur. Şair bir yıl sonra mesnevisinin baş tarafında ve sonunda II. Murad'la ilgili olan kısımları değiştirerek bu defa eseri Rebülâhîr 830'da (Şubat 1427) Karamanoğlu İbrâhim Bey'e (1423-1464), ardından da yine aynı şekilde Zilhicce 838'de (Temmuz 1435) Candaroğlu İsfendiyar Bey'e (1385-1439) takdim eder. Böylece müellif, zaman içinde gittiği her beylikte eserini oranın hükümdarı namına kaleme alınmış gibi göstermek istemiştir.

"Mef'ûlü fâilâtü mefâilü fâilün" vezninde olan yedi beyitlik gazel şeklinde bir na't hariç *Ferahnâme* "fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazılmıştır. Müellif mesnevisinin 6000 beyit olduğunu bildirmekle beraber sonradan eklediği bölümler, methiye ve na'tlarla birlikte beyit sayısı 6091 beyti bulmaktadır.

Eser, her işe besmele ile başlamayı öğütleyen üç beyitlik bir girişle başlar. Daha sonra sözün mahiyetine dair bir parçanın ardından kırk üç beyitlik bir tevhid, müellifin adıyla mahlasının zikredildiği na't ve yetmiş bir beyitlik münâcâttan sonra II. Murad methiyesine geçilir. Şair doğum yerini, eserin yazılış sebebiyle adını, mahiyetini, beyit sayısını belirttiikten sonra Çandarlı İbrâhim Paşa, Çandarlı Halil Paşa, Mehmed Ağa ve Beylerbeyi Hamza Bey hakkında övgülerde bulunur. Kısa bir na't ve girişin ardından eserin aslını teşkil eden hadislerin tercüme ve açıklaması ile hikâyelerin anlatımına geçilir. Mesnevi tekrar sultana övgü ile bitiş tarihi, yeniden eser adının verildiği ve duaların yer aldığı kırk yedi beyitlik bir hâtîme ile sona erer.

Ferahnâme'deki hadis ve hikâyeler Darîr'in *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye* adlı eserindekilerle tamamıyla aynıdır. Darîr'in eseri, Fazlullah b. Nâsirü'l-Gavri el-İmâdî'nin *Tuĥfetü'l-Mekkiyye ve aĥbârü'n-nebeviyye* adlı eserinden yapılmış seçmelerden meydana gelmiştir. Eğer böyle bir seçmeden ibaret başka bir ortak Arapça kaynak yoksa Hatiboğlu Darîr'in eserini küçük değişikliklerle nazma çekmiştir denebilir. Darîr'in kelime ve cümlelerinden bazılarının *Ferahnâme*'de tekrar edilmesi de Hatiboğlu'nun bu eserden istifade ettiğini gösterir. Müellif eserini tercüme olarak nitelendiriyorsa da o devrin diğer eserlerinde görüldüğü gibi daha ziyade serbest tercüme yolunu seçmiş ve yaptığı ilâvelerle kitap yarı yarıya telif niteliği kazanmıştır.

Hadisler genellikle *Kütüb-i Sitte*'den alınmıştır. Kısa ve mahiyetlerine uygun birer girişle râvilerinin zikredilmesinden sonra hadisler serbest bir şekilde çevrilip izah edilir. Ardından her defasında konuyu açıklayıcı bir hikâye anlatılır. Hikâyeler Kur'an'dan, İslâm büyüklerinin hayatlarından, tarihî olaylardan, bazan da gerçek hayattan alınmıştır. Hikâyelerden sonra öğütlere yer verilir. Bazı bölümlerde birden fazla hadis bulunduğu gibi bazılarında da hikâye yerine sadece öğütlere yer alır. *Ferahnâme* bu yönleriyle de Darîr'in eserine benzerlik gösterir, ancak öğütler Darîr'inkine nisbetle çok daha uzundur.

Hatiboğlu, daha önce tercüme suretiyle kaleme aldığı *Bahrü'l-hakâyık* ve *Letâiyf-nâme*'de olduğu gibi *Ferahnâme*'de de öğretici bir gaye gütmüş, sanat endişesi taşımamıştır. Eserin Eski Anadolu Türkçesi devresinin özelliklerini yansıtan dili sade, külfetsiz ve oldukça pürüzsüzdür. *Ferahnâme* müellifin diğer eserlerine göre biraz daha gelişmiş bir nazım tekniğine sahiptir. Ayrıca dil ve edebiyat tarihi açısından olduğu kadar Anadolu'nun din ve kültür tarihi bakımından da önemli bir eserdir.

Ferahnâme'nin II. Murad'a sunulan şeklienden Ramazan b. Muhammed eliyle istinsah edilen 928 (1521-22) tarihli bilinen en eski nüshası Macaristan'dadır (Budapeşte Macar İlimler Akademisi Ktp., Türkçe Yazmalar, nr. 24). Derviş Kurd tarafından 990'da (1582) istinsah edilen bir başka nüsha da Kayseri'de bulunmaktadır (Râşid Efendi Ktp., nr. 1074/125). Hacı Muhammed b. Bahtiyâr'ın istinsah ettiği bir yazma ise Afyon'da olup (İl Halk Ktp., Gedik Ahmed Paşa, nr. 17907) bu nüshanın mikrofilmli Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Mikrofilm Arşivi, nr. 1498). Eserin Karamanoğlu İbrâhim Bey'e sunulan nüshadan 1036'da (1627) istinsah edilen farklı bir nüshası ile (Koyunoğlu Müze ve Ktp., nr. 13282) 838'de (1434-35) İsfendiyar Bey'e sunulan nüshadan yapılmış 960 (1553) tarihli bir istinsahı da (Koyunoğlu Müze ve Ktp., nr. 13290) mevcuttur. Ayrıca Türk Tarih Kurumu'nda bir nüshası daha vardır (TTK Ktp., nr. 430). İsmail Hikmet Ertaylan, eserin Afyon Gedik Ahmed Paşa Kütüphanesi hafız-ı kütübü Bekir Efendi tarafından aslı kaybolan bir nüshadan istinsah edilen bir yazmasının kendi şahsî kitapları arasında bulunduğunu haber vermektedir (Hatiboğlu, *Bahrü'l-hakâyık*, nâşirin girişi, s. 12).

BİBLİYOGRAFYA :

Hatiboğlu, *Ferahnâme*, Râşid Efendi Ktp., nr. 1074/125; a.mlf., *Bahrü'l-hakâyık* (nşr. İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul 1960, nâşirin girişi, s. 1-23; Hacı Bektâş-ı Velî, *Maĥâlât* (nşr. Esad Coşan), Ankara, ts. (Seha Neşriyat), nâşirin girişi, s. L-LI; V. D. Smirnov, *Mecmûa-i Mün-tehabât-ı Âsâr-ı Osmâniyye*, St. Petersburg 1903, s. XXII-XXIII, 433-437; Köprülü, *Araştırmalar*, s. 192-203; a.mlf., "Les Origines du Bektachisme", *Actes du Congrès International d'Histoire des Religions*, Paris 1925, II, 391-411 (Türkçe trc. "Bektaşiliğin Menşeleri: Küçük Asya'da İslâm Bâtınlığının Tekâmül-i Târihiyyesi Hakkında Bir Tecrübe", *TY*, II [1341], s. 121-140); a.mlf., "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *Türk Edebiyatı Tarihi* (nşr. Orhan Köprülü), İstanbul 1984, s. 357, 360; a.mlf., "İbn Hatib: *Ferahnâme*", *TM*, II (1928), s. 489-496; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 530; Esad Coşan, *Hatiboğlu Muhammed ve Eserleri* (doktora tezi, 1965), AÜ İlahiyat Fakültesi; Kocatürk, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 275-276; Âmil Çelebioğlu, *Sultan II. Murad Devri Mesnevisi* (doçentlik tezi, 1976), Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s. 208-230; *Büyük Türk Klasikleri*, II, 137; Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, İstanbul 1995, s. 220-225; J. Németh, "Das Ferah-nâmeh des Ibn Ĥatīb", *MO*, XIII (1919), s. 145-184; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İzzet Koyunoğlu Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazmalar Üzerinde Çalışmalar I", *TM*, XVI (1971), s. 148-162; Hasibe Mazioğlu, "Türk Edebiyatı (Eski)", *TA*, XXXII, 107; "Hatiboğlu", *TDEA*, IV, 158-159.

MUSTAFA ERKAN

FERÂİD

(الفرائد)

Cümle içinde yerine başkası konulamayacak derecede güzel ve eşsiz kelimeler anlamında belâgat terimi.

"Tek, yalnız, eşsiz olmak" anlamındaki ferd kökünden türeyen ferîd veya ferîdenin çoğulu olup "çok kıymetli cevherler; inci gerdanlıkta inci tanelerinin arasına dizilmiş altın, zebercet, yakut ve büyük taneli inciler; gerdanlığın ortasındaki en değerli ve en büyük mücevher" anlamlarına gelir. Bu mânalarla ilgili olarak insanlar arasında ilim, ahlâk vb. vasıflarla temayüz etmiş kimseler için tabakat ve biyografi eserlerinde "ferîdü dehrihî, ferîdü asrihi" (devrinin yegânesi, çağının eşsiz adamı) gibi övgü ifadelerine sıkça rastlanır. Belâgatta ferâid, "şiir veya nesirde güzel, emsalsiz ve yeri doldurulamaz kelimeler" demektir. Kur'an-ı Kerim'de, hadislerde ve Arap şiirinde bunun pek çok örneği vardır.

Ferâid, bedîi sanatlarla dair eser vermiş olan İbn Ebû'l-İsba' el-Mısrî'nin (ö.